

نقش خوف و رجا در هدایت انسان از منظر قرآن و حدیث

نرگس ماستری^۱

چکیده

خوف و رجا از موضوعات بسیار مهم در هدایت انسان است از این رو قرآن خوف و رجا را به عنوان مکمل یکدیگر معرفی می‌کند و هدایت انسان را به واسطه این دو حالت نفسانی برمی‌شمارد. به نحوی که خوف و رجا را مسبب هدایت انسان تلقی می‌کند و اذعان دارد که خوف و رجا انسان را از سرکشی نفس باز می‌دارد. به استناد قرآن کریم خوف و رجا دستاوردهای متعددی به ارمغان می‌آورد که بخشی از آنها ویژه خوف و برخی از آنها مختص رجا هستند و تعدادی هم مشترک هم شامل خوف و هم رجا می‌شود چنین در برخی از قرآن کریم این دو ویژگی به صورت تنها و در برخی آیات به صورت مشترک آورده شده است هدف این مقاله بررسی نقش هدایتی خوف و رجا از منظر قرآن و حدیث است جهت دستیابی به این هدف از روش تحلیل زبانی و مفهومی از منابع کتابخانه ای و نهج البلاغه بهره گرفته شده است.

کلید واژه ها: خوف، رجا، هدایت انسان، قرآن کریم

مقدمه

بیم و امید که از آنها در قرآن کریم به خوف و رجا یاد شده است از مفاهیم اساسی مرتبط با نحوه هدایت انسان است در دنیای امروز همه از گمراهی و انحرافات انسانی بیمناک و نگرانند. هدایت اساس همه شریعت هایی است که خداوند توسط پیامبران به مردم ابلاغ کرده است و جلوگیری از این انحرافات و گمراهی ها جز به پیروی از شریعت پیامبران میسر نیست از وسایلی که در زندگی انسان نقش مهمی ایفا می‌کند مسئله خوف و رجاست انسان باید از خداوند و عظمت کبریایی اش و نیز از پیامدهای پرونده اعمال خویش بیم داشته باشد و با در نظر گرفتن رحمت بیکران الهی به الطاف وسیع او امیدوار باشد ترس از خداوند افزون بر اینکه موجب کمالات معنوی است سبب بسیاری از فضیلت های انسانی از جمله اصلاح نفسانی و روحی نیز می شود ناامیدی باعث قطع ریشه و انزوای انسان است و امید سبب سعی تلاش و ایستادگی و تحمل در برابر سختی ها و مشکلات می گردد. در فطرت انسان بیم و امید با هم ترکیب شده اند و ترس از درد و ناآرامی و ناتوانی احساسی است که از درون آدمی برمی خیزد از طرف دیگر آدمی به امنیت و رفاه امید دارد خوف و رجا در افکار، رفتار و جهات زندگی شخص را معین می‌کند و انسان بر حسب آنها راه و روش زندگی را انتخاب می‌کند انسان در جهت دستیابی به سعادت نیروهایی همانند قوه تعقل تفکر اراده دارد تکامل انسان منحصرأ در گرو قوای تکوینی او نیست بلکه او است که روح خداوند در او دمیده شده و قوای طبیعی و تکوینی موجب دستیابی او به مدارج عالی سعادت مندی است و برای به انجام رساندن

^۱ طلبه سطح دو، مدرسه علمیه شهید مطهری ره، استان البرز، ۰۹۲۲۴۰۹۵۵۰۵

این قوا به راه درست هدایت در زندگی نیاز دارد بر اساس آنچه بیان شد خوف و رجا دو نمونه بارز در هدایت انسان به سوی خداوند هستند و در همه امورات دنیوی و اخروی نقش موثری دارند از آنجایی که آدمی هر کاری را بر اساس اختیار و عقل و با امید رسیدن به خیر و خوبی و یا ترس از می‌دهد اگر این ترس و امیدهای آدمی سمت و سوی الهی پیدا کنند تمام بیم‌ها و امیدها در جهت مثبت و درستی به جریان می‌افتند مقاله حاضر به بررسی نقش رجا در ایجاد انگیزه و امید به رحمت الهی و سعی و تلاش تحمل و ایستادگی در برابر سختی‌ها و نقش خوف به عنوان عامل هشدار دهنده و تذکر دهنده برای عدم پیروی از هوای نفس و دوری از کفر و پرهیز از دین فروشی جهت هدایت انسان و دستیابی به راه درست زندگی و سعادت‌مندی انسان با بهره‌گیری از آیات قرآن کریم و احادیث می‌پردازد.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱ مفاهیم خوف

در کلام فارسی به معنای ترس، بیم و هراس و در کلام عربی از پیشامد امری خوشایند در زمان آینده است که بر اساس نشانه‌های قطعی یا گمانی که به طور طبیعی نگران پدید آمده است و این نگرانی شخص را به اقدام برای رفع آن وامی‌دارد برخی از واژه‌ها هم معنی خوف که در قرآن و احادیث به کار رفته عبارتند از خشیت به معنای خوف و هیبت به معنای ترس از بزرگی کسی که از آن می‌ترسیم و رهبت به معنای خوفی که با دوری از نگرانی باشد برخی گفته‌اند رهبر در مقابل رغبت به معنی شکل مستمر خوف است. وَجَلَّ به معنای پنهان کردن ترس همچنین به معنای آرامش نداشتن درونی است و از آثار خوف است

۲-۱ مفاهیم رجا

در کلام فارسی به معنای امید و ضد ناامیدی، آمال آرزو امیدواری و مخالف مأیوس بودن و نیز به معنی طمع است به گفته برخی سالکان است از آرامش دل به نیکی و برخی گفته‌اند رجا بخشنده‌گی از جانب خداوند کریم است برخی دیگر نیز گویند رجا متوقع بودن نیکی از جانب کسی که نیکویی به دست اوست.^۲

رجا عبارت است از بساط و سرور دل انتظار امر محبوب و این شادی و انبساط را وقتی رجا و امیدواری گویند که انسان بسیاری از اسباب رسیدن به محبوب را تحصیل کرده باشد اگر بعضی را تحصیل کرده و برخی را تحصیل نکرده باشد حصول محبوب مشکوک فیه است در نتیجه به آن آرزو و تمنا گویند.^۳ منظور از رجا در این مقاله چنین است امیدوار بودن به رحمت الهی امید به لطف و کرم خداوند مهربان که شافی نفس انسان بوده و او را به سوی پروردگار بلند مرتبه هدایت می‌کند.

^۲ دهخدا (۱۳۴۱)، جلد ۱۳: ۵۲۵-۵۲۴.

^۳ نراقی، ۱۱۹۶ ق، جلد ۱: ۲۸۱-۲۸۰.

۲- اقسام خوف و رجا

۲-۱- اقسام خوف

خوف بر سه نوع است: ۱. خوف طبیعی ۲. خوف ممدوح ۳. خوف مضموم

۱. خوف طبیعی: همانند حالات اصلی نفس است برای حفظ جان از حوادثی مانند بیماری تصادف و بلای طبیعی چگونگی رویارویی با خطرات به کار گرفته می‌شود اگر این حالت عالی نفسانی به انسان عطا نمی‌شد آدمی در مقابل این گونه پیش آمدها نمی‌هراسید در مقام نگهداری نفس بر نمی‌آمد، در نتیجه در معرض نابودی قرار می‌گرفت.^۴

آیه ۳-۱ سوره الزلزله، بیانگر خوف طبیعی است: «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا (۱) وَأُخْرِجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا (۲) وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا (۳)» «آنگاه که زمین به لرزش [شدید] خود لرزانیده شود. (۱) و زمین بارهای سنگین خود را برون افکند. (۲) و انسان گوید [زمین] را چه شده است (۳)»

۲. خوف ممدوح: خوفی است که از حالت حالات عالی روانی انسان است بدون این خوف راهی برای پیشرفت وجود ندارد و انسان بدون این خوف جایگاهی در نزد خداوند ندارد همچنین این خوف از اوصاف و آثار برجسته وجود تقوا پیشه کنندگان و نشانه‌ای از متصل شدن به محبوب است. این خوف بالی به سوی مقام شایسته و بلند مرتبه خداوند است.^۵

خداوند در سوره اسرا آیه ۵۷ می‌فرماید: عذاب پروردگار در خور ترس و وحشت است که از مصادیق خوف ممدوح به شمار می‌آید: «أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا»

(کسانی [از فرشتگان، پریان و ارواح را] که آنان [به عنوان معبود] می‌پرستند [خود آنان برای رفع نیازمندی هایشان] به سوی پروردگارشان وسیله می‌جویند، تا کدامشان نزدیک تر باشد، و به رحمت او امید دارند، و از عذابش می‌ترسند؛ زیرا عذاب پروردگارت شایسته پرهیز است.)

۳. خوف مذموم: این خوف ربطی به مسائلی از قبیل ترس از عذاب آخرت یا ترس از مقام حق ندارد بلکه مورد ظم قرار گرفته و علت آن تصورات بیهوده و توهّمات فاسد نسبت به برخی امور است که آدمی با کمی اندیشه نسبت به آن امور که اوست احساس می‌کند امری باطل و حالتی غیر منطقی است.^۶

آیه ۷۷ سوره نسا بیانگر این خوف است که در آن ترس، منشأ اعتراض به جهاد و رویگردانی از آن محسوب می‌شود و مذموم (ناپسند) است: «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ

^۴ انصاریان ۱۳۸۶.

^۵ انصاریان، ۱۳۸۶.

^۶ انصاریان، ۱۳۸۶.

كَتَبْتُ عَلَيْكَ الْقِتَالَ لَوْ لَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَ لَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا »

آیا ندیدی کسانی را که به آنها گفته شد: «(فعلاً) دست از جهاد بدارید! و نماز را بر پا کنید! و زکات بپردازید!» (ناراحت بودند)، ولی هنگامی که فرمان جهاد به آنها داده شد، جمعی از آنان، از مردم می ترسیدند، همان گونه که از خدا می ترسند، بلکه بیشتر! و گفتند: «پروردگارا! چرا جهاد را بر ما مقرر داشتی؟! چرا این فرمان را تا زمان نزدیکی تأخیر نینداختی؟!» به آنها بگو: «سرمایه زندگی دنیا، ناچیز است! و سرای آخرت، برای کسی که پرهیزگار باشد، بهتر است. و به اندازه رشته شکاف هسته خرمایی، به شما ستم نخواهد شد».

۲-۲- اقسام رجا

رجا بر دو نوع است: رجاى تکوینی و رجاى تشریعی

امید به الطاف پروردگار گاهی در تشریعات است مثل بخشش گناهان و مغفرت معاصی و گاهی امید در تکوینیات است. در مورد رجاى تشریعی آورده‌اند اگر انسان گناه مرتکب شد و خود را با عدل خدا تطبیق نداد و در نتیجه با عقیده به عدل خدا عذاب الهی را برای خود پیش بینی کرد زمانی که خود را امیدوار به لطف و رحمت خدا قرار دهد یک احساس آرامش روحی پیدا می‌کند و به رحمت و بخشش خدا طمع می‌کند در دعای ابوحمزه سمالی امام سجاد می‌فرمایند خدا نظاره می‌کنم آن هنگام طمع گذشت و بخشش تو در جانم می‌افتد امید بنده از لطف و بخشش خداوند سرچشمه می‌گیرد وقتی خدا روی خوش به بنده نشان می‌دهد که به سمت ما بیا تا تو را مورد فضل و کرم خود قرار دهیم این معنی خوف و رجا است.

۳- نقش خوف و رجا در ارتباط با هدایت انسان

۳-۱- نقش هدایتی خوف

۳-۱-۱- دوری از کفر و پرهیز از دین فروشی

ترس از خداوند باعث می‌شود انسان دست به دین فروشی نزد، طبق فرمان الهی عمل کند، براساس حقیقت سخن بگوید، فقط از خشم و غضب الهی بترسند و همواره رضایت پروردگار را بر رضایت مردم ترجیح دهند. (سوره مائده)

خدا در این آیه فقیهان دین را از دین فروشی و انحرافات دین بر حذر می‌دارد و به آنها انذار می‌دهد که ترس از مردم برای اجرای دستورات الهی و ثروت پرستی عامل کفر ورزیدن و کتمان آنچه خدا برای انسان نازل کرده است.^۷

۳-۱-۲- عدم پیروی از هوای نفس

^۷ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۸۰، جلد ۴: ۳۹۱-۱۳۹۰.

ترس از منزلت و جایگاه خدا مانع از پرستش هوای نفس می‌شود آثار هدایتی خوف انسان این است که انسان را از انجام گناه باز می‌دارد. «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ» و آن کس که از مقام پروردگارش خائف بوده و نفس را از هوی باز داشته. (سوره نازعات آیه ۴۰)

انسان مومن که از جاه و مقام و منزلت خداوند خوف دارد، از هوای نفس خود پیروی نمی‌کند و در پیشگاه خدا معصیت نمی‌کند.^۸

شخصی از امام صادق پرسید گروهی آلوده به گناهند و می‌گویند امیدوار به رحمت پروردگاریم و این ناپاکی تا هنگام مرگشان ادامه دارد حضرت فرمود: اینان آرزوی بیجا داشته‌اند اینکه می‌گویند ما امیدواریم کذب است هر کس که امید به رحمت خدا دارد از طریق عمل نیک، رحمت می‌جوید و هر کس که ترس از عذاب دارد معصیت نمی‌کند.^۹

۳-۱-۳- یاد خدا و برپا داشتن نماز

ترس از خدا عامل پرستش و یاد خدا توسط ملائک است. «وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَدِّلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ» رعد با ستایش او و فرشتگان از بیم او تسبیح می‌کنند و او صاعقه‌ها را فرو می‌فرستد تا هر که را بخواهد مورد اصابت قرار دهد، در حالی که آنان درباره خداوند به جدال می‌پردازند و او سخت کیفر است. (سوره رعد آیه ۱۳)

تمام عالم هستی بر پایه و اساس نظم و نظام دقیقی چیده شده که همه آنها نشانگر یگانگی و عظمت و قدرت خداوند داناست.^{۱۰}

رعد نیز مثل فرشته تسبیحی آگاهانه و از روی فهم و شعور دارد و فرشتگان بر اساس ترس از خدا تسبیح می‌کنند.^{۱۱}

خوف از خدا و ترس از روز قیامت توسط بندگان عامل یاد خدا و برپاداشتن نماز است.

خدا در سوره رعد می‌فرماید:

صاحب المیزان می‌گوید خداوند ویژگی صاحبان خرد را در این دو آیه خوف از خداوند قیامت، برپا داشتن نماز و... معرفی می‌کند.^{۱۲}

۳-۱-۴- در مسیر هدایت

در حدیثی از حضرت علی ابن حسین آماده که ایشان فرمود: ای فرزند آدم احوال تو به خیر و نیکی مغرور است تا زمانی که واعظی از نفس خود داشته باشی و خوف الهی را شعار و پیراهن خود کرده باشی.^{۱۳}

^۸ .صحیفه امام، ۱۳۶۸، ج ۱۱: ۳۸۳-۳۸۲ .

^۹ .کلینی، ۱۳۷۹، جلد ۱: ۶۷ .

^{۱۰} .مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۸۰، جلد ۱۰، ۱۰۲ .

^{۱۱} .قرائتی، ۱۳۸۸، جلد ۴: ۳۲۸ .

^{۱۲} .طباطبائی، ۱۳۷۰، جلد ۱۱: ۵۲۸-۵۳۰ .

^{۱۳} .مجلسی، ۱۳۸۲، جلد ۲: ۹۹ .

و در تعقیب دشمن، [هیچ‌گاه] سست نشوید؛ [زیرا] اگر شما درد و رنج می‌بینید، آن‌ها نیز همانند شما درد و رنج می‌بینند؛ درحالی‌که شما امیدی از خدا [برای پاداش] دارید که آن‌ها ندارند؛ و خداوند، دانا و حکیم است. (سوره نساء آیه ۱۰۴)

در امور معنوی امید نقش بسزایی دارد. انسان امیدوار با تلاش و تکاپو مسیر تکامل و پله‌های معنویت را می‌پیماید و با سختی‌ها به مبارزه برمی‌خیزد زمانی که آدمی به سفره وسیع رحمت الهی و عنایت خداوند بنگرد، دریچه‌های نعمت به روی او گشوده می‌شود. آمال آمال و آرزوهای او قوت می‌گیرد و امیدوار به رحمت الهی می‌شود بدین سان امید به پروردگار تسکین دهنده مشکلات روحی ناامیدی از لطف الهی نوعی خودکشی می‌باشد زمانی که آدمی از بخشش پروردگار قطع امید کند به یقین از زندگی معنوی دور می‌شود.

۲۰

۴- آثار هدایتی مشترک خوف و رجا

۴-۱- پذیرفتن توبه و هدایت خطاکاران

انسان‌هایی که دچار خطا و یا گناه می‌شوند و سپس پشیمان می‌شوند عده‌ای دیگر به طور مداوم در حال انجام گناه هستند و به علت عدم آگاهی به اشتباهشان واقف نیستند خوف و رجا می‌توان آنها را هدایت نمود و به اصلاح آنها پرداخت خداوند در این باره می‌فرماید: «وَأَخْرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» و بعضی دیگر از آنها به گناهان خود اعتراف کردند که عمل صالح و فعل قبیح هر دو به جای آوردند، امید باشد که خداوند توبه آنان بپذیرد که البته خدا بسیار آمرزنده و مهربان است. (سوره توبه آیه ۱۰۲)

گرچه خداوند وعده آمرزش داده است انسان می‌بایست همواره بین خوف و رجا باشد و در میان اعمال خود نباید فقط. قوت خود را ببیند بلکه باید در پی جبران نقاط ضعف و خطاهایش باشد اعتراف به معصیت و انتقاد از خویش و انجام اعمال نیک زمینه ساز فضل و بخشش خداوند است.^{۲۱}

امام علی در حدیثی ویژگی‌های پرهیزگاران را چنین می‌پندارد یکی از نشانه‌های پرهیزگاران این است که او را چنین می‌بینی در دینداری نیرومند است انجام می‌دهد و ترسان است روز را به شب می‌رساند با شکرگزاری و شب رابه روز می‌رساند با ذکر خدا شب را می‌خواهد اما ترسان برمی‌خیزد شادمان، ترس برای اینکه دچار غفلت نشود و شادمانی برای فضل و رحمتی که به او رسیده است اگر نفس او در آنچه سخت است اطاعت نکند از آنچه دوست دارد محروم می‌کند روشنی چشم پرهیزکار در چیزی که جاودانه است قرار دارد می‌کند که پایدار نیست صبوری را با علم، و سخن را با عمل در می‌آمیزد انسان پرهیزگار آرزویش نزدیک و لغزشش اش کم، قلبی فروتن، نفسی قانع دارد کم می‌خورد، آسان دینش کامل، شهوتش در حرام

^{۲۰} .فاضلی، ۱۳۸۶.

^{۲۱} .قرائتی، ۱۳۸۸، جلد ۳: ۴۹۶.

مرده و خشمش رو فرو می‌برد مردم به خیرش و از آزارش در امانند و نزدیکی او از روی حيله و نیرنگ نمی باشد.^{۲۲}

۲-۴- نیکی کردن به دیگران و منشا خیر بودن

سوره مومن یکی از ویژگی‌های مومنان را در نیکی کردن به دیگران می‌شمارد. «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ» (۶۰) اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (۶۱)»

۶۰- پروردگار شما گفته است: «مرا بخوانید تا (دعای) شما را بپذیرم. کسانی که از عبادت من تکبر می‌ورزند به زودی با ذلت وارد دوزخ می‌شوند!»
۶۱- خداوند کسی است که شب را برای شما آفرید تا در آن بیاسائید، و روز را روشنی بخش قرار داد؛ خداوند نسبت به مردم صاحب فضل و کرم است؛ ولی بیشتر مردم شکرگزاری نمی‌کنند. (سوره مومن آیه ۶۰ تا ۶۱)

حضرت علی می‌فرماید منشا و سرچشمه نیکی کردی را از مشخصات پرهیزگاران می‌داند و آنها را اینگونه معرفی می‌کند پرهیزگاران با کارهای شایسته‌ای که به جا می‌آورند ترسانند شب را به سحر می‌برند ولی از غفلت خود هراسانند و روز از احسان و مهربانی خدا شادمان هستند.
آنها آرزوهای اندک، دل فروتن، نفس قانع، لغزش کم دارند و خواهش شهوت را در خود از بین برده‌اند و مردم آنها را به نیکویی می‌شناسند.^{۲۳}

نتیجه‌گیری

ترس و امید از جمله هیجان‌های درونی هستند که مورد توجه هر انسانی قرار می‌گیرد هم ترس و هم امید به عنوان دو عامل تعدیل کننده و برانگیزاننده در سعادت و کمال فرد اثر می‌گذارند و انسان بنابر شدت و ضعف هر یک از آنها رفتار خود را تغییر می‌دهد شخصی که دچار ترس می‌شود بسته به اقسام آن دست به عمل می‌زند یا از انجام کاری سر باز می‌زند به عبارتی دیگر امید و ترس به منزله ابزارهای قدرتمند در کنترل شکل دادن رفتار انسان نقش بسزایی دارند به نحوی که از یک طرف ترس به عنوان یک عامل بازدارنده به عنوان یک عامل انگیزشی تلاش و تکاپو در انسان را نشان می‌دهد.

با بررسی آیات و احادیث خوف و رجا دو عامل در تنظیم رفتار انسان هستند که خداوند در درون آدمی قرار داده به طوری که خوف مانند یک ساز و کار درونی انسان را از انجام ناهنجاری، گرایش به گناه،

^{۲۲} . نهج البلاغه ، ترجمه دشتی ، ۱۳۹۳ ، خ ۱۹۳ : ۲۸۶ .
^{۲۳} . نهج البلاغه ، ترجمه دشتی ، ۱۳۹۳ ، خ ۱۹۳ : ۲۸۷ .

پیروی از هوای نفس و سرپیچی از دستورات الهی باز می‌دارد و امید به رحمت و بخشش الهی میزان انجام کار شایسته و عمل صالح را تقویت می‌کند.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. امام خمینی (ره) سید روح اله (۱۳۶۸)، صحیفه امام، جلد ۱۱، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۴. انصاریان حسین (۱۳۶۸)، عرفان اسلامی؛ شرح مصباح الشریعه، جلد اول، قم: دارالعرفان.
۵. قرائتی، محسن (۱۳۸۸)، تفسیر نور؛ شیوه ای نو در ارائه آسان و روان پیام های آیات ج ۳، ۴، ۷، ۹ چاپ اول، تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
۶. قرائتی، محسن (۱۳۹۲)، سیمای انسان در قرآن براساس تفسیر نور؛ گردآورنده: روح الله فیض اللهی، تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
۷. مصطفوی، حسن (۱۳۶۸)، التحقیق فی کلمات قرآن کریم، جلد ۱، ۲، ۳، ۴، ۹، ۱۱، ۱۳، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۸. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۸۰)، تفسیر نمونه، جلد ۴ و ۱۰ و ۲۶، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۹. مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۸۹)، ترس از خدا و نقش سازنده آن در زندگی (۱)، فصل نامه معرفت، سال نوزدهم، شماره ۱۵۳، ۱۲-۵.
۱۰. راغب اصفهانی، حسن بن محمد (۱۳۸۶)، مفردات الفاظ قرآن، ترجمه مصطفی رحیمی نیا تهران: سبحان
۱۱. آربن، حسین (۱۳۸۶)، خشیت و خوف از دیدگاه قرآن و عرفان، فصل نامه عرفان اسلامی، سال چهارم، شماره ۱۴، ۲۱۶-۱۹۳.
۱۲. طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۷۰)، تفسیر المیزان (دوره ۲۳ جلدی)، ترجمه محمدجواد حجتی کرمانی، محمد علی کرامی قمی و سید محمد باقر موسوی همدانی، جلد ۵ (چاپ پنجم)، جلد ۱۱ و ۱۵ (چاپ چهارم)، تهران: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی با همکاری مرکز نشر فرهنگی رجاء و مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۱۳. فاضلی، خادم حسین (۱۳۸۶)، نگاهی به خوف و رجا در تعلیم اسلامی، شمیم یاس، شماره ۵۷، ۲۹-۱۲.
۱۴. هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۶)، فرهنگ قرآن (کلید راه یابی به موضوعات و مفاهیم قرآنی) جلد ۱۳، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
۱۵. نراقی، مهدی بن ابی ذر (۱۱۹۶ ق)، جامع السعادات، جلد ۱، مصحح: محمد کلانتر، بیروت - لبنان: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

۱۶. مجلسی ، علامه محمدباقر ، (۱۳۸۲) ، عین الحیات ، جلد ۱ و ۲ ، چاپ اول ، محقق : سیدمهدی رجائی ، قم : انوار الهدی.
۱۷. کلینی ، محمدبن یعقوب (۱۳۷۹) ، الاصول من الکافی (ترجمه و شرح اصول کافی) ، جلد ۱ ، ترجمه محمدباقر کمره ای، مصحح: محمدباقر بهبودی و علی اکبر غفاری ، تهران : اسلامیه .
۱۸. دهخدا ، علی اکبر(۱۳۴۱) ، لغت نامه (مجموعه ۳۴جلدی دیجیتالی) ، جلد ۱۳ ، تهران: سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.
۱۹. رضایی اصفهانی ، محمدعلی ؛ امینی ، فائزه (۱۳۹۴) ، خشیت از پروردگار و ارتباط آن با درک قرآن ، فصل نامه علمی – پژوهشی مطالعات تفسیری ، دوره ششم ، شماره ۲۴ ، ۵۵-۶۸ .